

Research Paper

Literary sociology of Shab-e-SohrabKoshan's story based on Max Weber's theory of social action and its socialist ideas

Fereshteh Naseri*¹

¹ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Yadegar-e-Imam Khomeini Shahre Rey Branch, Iran

10.22080/RJLS.2022.23580.1300

Received:

May 21, 2022

Accepted:

June 11, 2022

Available online:

July 6, 2022

Keywords:

Shab-e-Sohrab Koshan, Socialism, Bijan Majdi, Max Weber, Sociology

Abstract

Sociology, as one of the main mechanisms for the transmission of historical, social, political, moral relations, etc., is of considerable importance because the reflection of the foundations of the society of an era and the recognition of its various values express the various thoughts and ideas of a culture. Literary works, because of being affected by different cultures and customs as well as sociological relations, play a major role in the transfer of social mechanisms, a clear example of which is the Shahnameh of Ferdowsi. This work of heroism, mythology, and history provides a suitable platform for the critique and analysis of contemporary works influenced by it. With regard to this, the present study descriptively analytically explains the basics of the political sociology of the story entitled "Sohrab Koshan Night", as one of the stories influenced by Shahnameh. As a hero (Morteza who is deaf and dumb), introduces relationships that require sociological thinking in the logical course of human life today. Throughout the story, different thoughts, ideas, and acts are shaped when the incident of his bitter death occurs. The foundations of sociology are criticized based on the ideas of Max Weber, and considering the elements of reason and reality, as well as mental structures and social actions.

*Corresponding Author: Fereshteh Naseri

Extended Abstract

1. Introduction

In this article, we use a comparative method to analyze the data obtained from the library resources, including the lyrical and social poems of Moshiri and Forough, while examining them and assessing their differences and commonalities.

2. Research Methodology

It can be said that after Moshiri, Forough's work resembles Naderpour's work, especially in terms of illustrations. However, Moshiri's work resembles Naderpour in the language and emotion of poetry. The difference between Moshiri and Forough's poems is that the former goes through a straight path from the beginning to the end while the latter becomes more mature as she moves forward.

3. Research Findings

The authors refer to various social issues and problems in these poems and emphasize their lyrical characteristics and features which are more visible in the linguistic and visual dimension. They are so intertwined that it is impossible to separate them, just like the political, romantic poems of Shamloo, which can be said to be one of the best examples of lyrical-social poems in the contemporary

Persian poetry. In these poems, social interpretations and beliefs are so intertwined with romantic interpretations that they cannot be separated; the poem "Death of Nazli" is one of the best examples.

4. Conclusion

Moshiri is not a social poet since he is more concerned with living a quiet and peaceful life, and he wants this peace for everyone. He fears scientific progress and prosperity and prefers village. While his other contemporary poets write poetry in defense of workers, women, deprived classes, and the like, he is worried about the loss of purity and intimacy and he is concerned about the lost greatness of Iran; even his view of war is subtle and emotional. That is why his simplest poems are lyrical.

Funding

Authors' Contribution

Fereshteh Naseri is the sole author of the piece.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest

Acknowledgments

The author of this article appreciates the professors of the department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Yadegar-e-Imam Khomeini Shahre Rey.

References

- Scholes, Robert (1387), *Elements of Story*, translated by Farzaneh Taheri, Tehran: Nashr Center, Ch. 3. (In Persian)
- Duverge, Mauritius; (1377) *Essentials of Political Sociology*, translated by Abolfazl Qazi Shariat Panahi, Tehran: Nashr Dadgostar, ch.1. (In Persian)
- Rush, Michael; (1377) *Society and Politics, an Introduction to Political Sociology*, translated by Manouchehr Sabouri, Tehran: Nashr Samit, ch.1. (In Persian)
- Salimi,Kochi, Ebrahim; Rezaiyan, Mohsen (2014) *Intertextuality and epic modernization in Bijan Najdi's Night of Sohrab Koshan*, p. 19, no. 63, pp. 147-160. (In Persian)
- Sharifi Veldani, Gholamhossein; Chahar Mohali, Mohammad, (2013), the reflection of the legend of Rostam and Sohrab in the night of Sohrab Koshan, Bijan Najdi - year 8/27 pp. 61-90. (In Persian)
- Karaib, Yan, (2012), *Classical Social Theory (an introduction to the thought of Max, Weber, Durkheim and Simmel)*, translated by Shahnaz Mesmiparast, Tehran: Age, Ch1. (In Persian)
- Kozer, Louis, (1380), *Life and Thought of Sociological Greats*, translated by Mohsen Talasi, Tehran: Scientific Publishing, Ch.1. (In Persian)
- Alam, Abdul Rahman; (1385) *Foundations of Political Science*, Tehran: Ney Publishing, Ch. 15. (In Persian)
- Abdolhiyan,Hamid; Farahmand, Farnoosh, (2013) *critical criticism of two stories by Bijan Najdi (the day of horse riding and the night of Sohrab Koshan)*, Q20, 2017, pp. 1-20. (In Persian)
- Alizadeh,Aziza., (2011), *Explanatory Dictionary of Names*, Tehran: Ferdous Publishing, Vol. (In Persian)
- Froland, Julien (2013), *Sociology of Max Weber*, translated by Abdul Hossein Nik Gohar, Tehran: Totia Publishing House, Ch.1. (In Persian)
- Faizi,Hajar, (2017), *The Dream of Another Century*, Tehran: Tirgan Publishing, Ch1.
- Mirsadeghi, Jamal, (1390), *fiction literature*, Tehran: Nasher sokhan, Ch6(In Persian)
- Mira Abdini, Hassan, (2013), *Eighty years of Iranian short stories*, Tehran: Khurshid Book, Vol.2, Vol.4. (In Persian)
- Najdi, Bijan (1373), *leopards who have run with me*, Tehran: Nasher center ch.1. (In Persian)
- Nash,Keith; (2008) *Contemporary Political Sociology of Globalization, Politics and Power*, translated by Mohammad Taghi Delfrooz, Tehran: Nasher kavir, Ch1.. (In Persian)
- Harnecker, Marta, (2016), *Latin America and Socialism of the 21st Century: A Way to Prevent Mistakes*, Translated by Hasan fasharakizadeh, publication Eshareh, Ch. (In Persian)

Weber, Max, (1967), Basic Concepts of Sociology, translated by Ahmad Sedarati, Tehran: Nasher Center, Ch2

, (۲۰۱۴) ,.....-Economy and Society, translated by Mehrdad Torabinejad and others, Tehran: Samat, Ch1.

, (۱۳۸۲) ,.....-Methodology of Social Sciences, translated by Hasan Chavoshian, Tehran: Nashr Markaz, ch.1

Weber, Max (1949), "The Meaning of the 'Ethical Neutrality' of the Sociological and Economic Sciences," in The Methodology of Social Sciences, translated and edited by Edward A. Shils and Henry A. Finch (New York: The Free Press).

Weber, Max (1922). Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre. Tübingen: Mohr. Ferdowsi. Research on Fictional Literature, 10(2), 57-76. (In Persian)

علمی

جامعه‌شناسی ادبی داستان شب سهراب کشان براساس نظریه‌ی کنش اجتماعی ماکس وبر و عقاید سوسیالیستی آن

فرشته ناصری*¹ ID¹ استادیار زبان و ادبیات فارسی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران.

10.22080/RJLS.2022.23580.1300

چکیده

جامعه‌شناسی، به عنوان یکی از اصلی‌ترین سازوکارهای انتقال روابط و مناسبات تاریخی، اجتماعی، سیاسی، اخلاقی و... از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. زیرا انعکاس مبانی ساختاری جامعه‌ی یک دوران و شناخت ارزش‌های گوناگون آن، بیانگر افکار و اندیشه‌های متعدد یک فرهنگ است. در واقع آنچه را که به عنوان مبانی جامعه‌شناسی می‌شناسیم در واژه‌ی سوسیالیسم نمود و بروز می‌یابد. زیرا سوسیالیسم با تأکید بر دو عنصر جامعه‌خواهی و جامعه‌گرایی، به تبیین روابط و مناسبات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌پردازد که هدف آن ایجاد نظم اجتماعی و اقتصادی مبتنی بر برابری است. به معنای آن که تمامی قشرها و طبقات جامعه سهمی برابر و مساوی در سود همگانی داشته باشند. در این میان آثار ادبی به دلیل برخورداری از فرهنگ‌ها و آداب و رسوم مختلف و همچنین روابط و مناسبات جامعه‌شناختی، نقش عمده‌ای را در انتقال سازوکارهای اجتماعی ایفا می‌کنند. نمونه‌ی بارز این امر، شاهنامه‌ی فردوسی است. این اثر به جهت بهره‌مندی از دوره‌های گوناگون پهلوانی، اساطیری و تاریخی، بستر مناسبی را جهت نقد و تحلیل آثار معاصر متأثر از خود را فراهم می‌آورد. با عنایت به این امر پژوهش حاضر به روش توصیفی تحلیلی به تبیین مبانی سوسیالیستی داستان شب سهراب کشان براساس دیدگاه ماکس وبر، به عنوان یکی از داستان‌های متأثر از شاهنامه پرداخته است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که این داستان به دلیل بهره‌گیری نویسنده از ساختار شخصیتی متفاوت، به عنوان قهرمان (مرتضی که کر و لال است)، روابط و مناسباتی را مطرح می‌کند که در سیر منطقی زندگی امروز انسان‌ها نیاز به تفکر جامعه‌شناسانه دارد. زیرا در بستر جامعه‌ی مرتضی و کنش‌های متعدد افراد و افکار و اندیشه‌های آنان است که حادثه‌ی مرگ تلخ او رخ می‌دهد. از این رو این داستان به دلیل انعکاس کنش‌های اجتماعی یک موقعیت مکانی که متأثر از حوادث و شخصیت‌های شاهنامه‌ی فردوسی است، بستر مناسبی را جهت نقد و بررسی مبانی سوسیالیستی مبتنی بر اصول اجتماعی و عقاید ماکس وبر، با تأکید بر ساختار کنش‌های اجتماعی بر مبنای عنصر خرد، واقعیت و همچنین ساختارهای ذهنی، عقلانیت و... فراهم می‌آورد.

تاریخ دریافت:

۲ خرداد ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۹ مرداد ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۲۵ دی ۱۴۰۰

کلیدواژه‌ها:

شب سهراب کشان، سوسیالیسم، بیژن نجدی، ماکس وبر، جامعه‌شناسی

۱ مقدمه

با توجه به آنکه جامعه‌شناسی فهم رفتار جمعی انسانها است، به نحوی که بتواند الگوی یکسان یا ساختار یکنواختی را در سطح جامعه ایجاد کند، می‌توان اذعان نمود شناخت سطوح اندیشه‌گانی در یک اثر، جهت انتقال ذهنیت به عینیت و یافتن سازه‌ها و ساختارهای زندگی جمعی انسان‌ها، در این میان، از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. از این رو بررسی و نقد روابط و مناسبات جامعه‌شناسی یک اثر بر مبنای نظر اندیشمندان این حوزه به جهت تبیین محتوای یک اثر بر اساس اصول جامعه‌شناسی، امری حائز اهمیت است. یکی از اندیشمندان که افکار و عقاید او در تبیین مبانی جامعه‌شناسی و کنش‌های اجتماعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، ماکس وبر است.

او با ارائه‌ی سازوکارهای متعدد عقلانی و ساختارهای ذهنی، به تبیین کنش اجتماعی مبتنی بر شیوه‌ی تفهیمی و عقلانیت پرداخته است. از این رو افکار وی به عنوان یکی از راهبردی

بررسی و تبیین روابط و مناسبات جامعه‌شناسی، به عنوان یکی از مهمترین سازوکارهای اجتماعی یک سرزمین، از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. در این میان توجه به پیشینه‌ی آثار شکل گرفته در هر دوره، می‌تواند بیانگر مناسبات گوناگون اجتماعی، سیاسی و اخلاقی گوناگونی باشد، که موقعیت تاریخی یک سرزمین را به خوبی در خود آشکار سازد. نمونه‌ی بارز این امر شاهنامه‌ی فردوسی است. شاهنامه‌ی فردوسی، به عنوان یکی از ارزشمندترین متون ادبی کهن، دارای روابط و مناسبات گسترده‌ای در حوزه‌ی اجتماع و سیاست است. این اثر با برخورداری از دوره‌های متعدد تاریخی، پهلوانی و اساطیری، در یک نظام و ساختار داستانی، به اثبات هویتی می‌پردازد که از گذشته‌های دور نسل به نسل ارتقا یافته و شکل و ساختاری استوار به خود گرفته است.

* نویسنده مسئول: فرشته ناصری

۱- غلامحسین شریفی ولدانی و محمد چهار محالی (۱۳۹۱)، بازتاب اسطوره رستم و سهراب در شب سهراب کشان بیژن نجدی. در این پژوهش به بازتاب و تبیین و تطبیق عناصر داستان رستم و سهراب و داستان شب سهراب کشان بر اساس سازوکارهای شخصیت‌های متعدد آن، پرداخته شده است.

۲- حمید عبدالهیان، فنون فرهمند (۱۳۹۱) نقد شالوده‌شکنانه‌ی دو داستان از بیژن نجدی (روز اسب ریزی و شب سهراب کشان). در این پژوهش ضمن بیان وقایع متعدد و ساختارهای داستانی هر یک از این دو داستان، به نقد و تحلیل شالوده‌شکنانه‌ی این دو اثر برمبنای عقیده‌ی جان دراپدا بر مبنای ساختارهای فرهنگی و باورهای پذیرفته شده، پرداخته شده است.

۳- ابراهیم سلیمی کوچی، محسن رضاییان (۱۳۹۴) بینامتنیت و معاصر سازی حماسی در شب سهراب کشان بیژن نجدی. در این پژوهش به تحلیل مراتب و مناسبات بینامتنیت و بازسازی جلوه‌های حماسی در داستان شب سهراب کشان پرداخته شده است.

۳ مبانی نظری پژوهش

پیش از بحث و بررسی و نقد و تحلیل روابط و مناسبات اجتماعی این اثر بر مبنای دیدگاه ماکس وبر، به تبیین مبانی اصلی و بنیادین این پژوهش می‌پردازیم.

۱-۳. سوسیالیسم

جامعه‌خواهی یا جامعه‌گرایی معنای معادل واژه‌ی سوسیالیسم است. (علیزاده، ۱۳۹۱: ۹۷۸) در واقع سوسیالیسم، اندیشه‌ای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که هدف آن ایجاد نظم اجتماعی و اقتصادی مبتنی بر برابری است، به معنای آن که تمامی قشرها و طبقات جامعه سهمی برابر و مساوی در سود همگانی داشته باشند. (هارنکر، ۱۳۶۸: ۹۶۴) آنچه که بستر اصلی مبانی جامعه‌شناسی را فراهم می‌آورد، عقاید، نقطه نظرات عمومی، شخصیت‌ها، حرکات‌های اجتماعی است. در واقع «جامعه را می‌توان گروه بندی متمایز و به هم پیوسته‌ای از افراد انسانی دانست، که در مجاورت یکدیگر زندگی می‌کنند و رفتارشان با عادات، هنجارها و اعتقادات مشترک فراوانی مشخص می‌شود که آن را از گروه‌بندی‌های انسانی دیگر که عادات، هنجارها و اعتقادات آشکار متفاوتی دارند، متمایز می‌کند.» (راش، ۱۳۷۷: ۹) و این امر حاکی از آن است که انسانها در تعامل با یکدیگر و روابط و مناسبات زمانی و مکانی متعدد، به ساختارهای مشابهی دست می‌یابند که به تدریج تشکیل یک اجتماع کوچک را می‌دهند که در مقایسه با یکدیگر از ساختارهای متفاوتی برخوردارند. «اصطلاح جامعه‌شناسی را نخستین بار آگوست کنت، فیلسوف و متفکر فرانسوی، در قرن نوزدهم برای مشخص کردن علم مربوط به جامعه به کار برد. متفکران پیش از وی برای نامگذاری این

ترین منابع نقد ساختار جامعه و عملکرد افراد آن، با تکیه بر مبانی سوسیالیستی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

مبانی گسترده‌ی زبان و ادبیات فارسی، با برخورداری از سازوکارهای اجتماعی و الگوی عرفی، شفاهی ویا کتبی پذیرفته شده‌ی رفتار جمعی انسانها با برخورداری از مضامین گوناگون اجتماعی، سیاسی و تاریخی، طیف عظیمی از روابط و مناسبات متعدد یک جامعه را به خوبی در خود نمایان می‌سازد. در واقع این مناسبات، دارای مبانی ارزشمندی است، که در اثر تجربه‌ها، کنش‌ها و واکنش‌های انسانها در طی زمانهای متعدد به دست آمده است.

در این میان شاهنامه‌ی فردوسی، به عنوان یکی از آثار ارزشمند زبان و ادبیات فارسی با بهره‌گیری از مبانی گسترده‌ی تاریخ اصیل ایران باستان، ادب و سلوک رفتاری ایرانیان را در پهنه‌ی تاریخ، با پهلوانان و وزیران و شاهان خردمند نشان می‌دهد. آنچه در جامعه‌شناسی شاهنامه فردوسی، مطرح می‌گردد، بیان ادب از زاویه دید دهقانان یعنی طبقات متوسط و آزاد اندیش متعهد روستایی است، که با دارایی اجدادی خویش سعی در زنده کردن خاطره‌ها و سنت‌های باستانی ایران داشتند. حال به تبعیت از این امر داستان‌هایی در طی زمان‌های متعدد صورت گرفت که هریک گویای یک مضمون اجتماعی، تاریخی و سیاسی، با بیانی ساختاری است.

داستان شب سهراب کشان، به عنوان یکی از داستان‌های دوره‌ی معاصر با تاثیر پذیری از شاهنامه‌ی فردوسی و داستان رستم و سهراب، یکی از آثار قابل توجه در حوزه‌ی ادبیات داستانی به شمار می‌رود. این اثر به جهت برخورداری از مولفه‌های اجتماعی، تاریخی و اخلاقی، طیف عظیمی از مبانی جامعه‌شناسی را به خود اختصاص می‌دهد. از این رو در پژوهش حاضر به تبیین مراتب کنش‌های اجتماعی این داستان برمبنای اندیشه‌های ماکس وبر و اصول مکتب سوسیالیسم پرداخته ایم.

۲ سؤالات پژوهش

۱- کدامیک از مضامین داستان شب سهراب کشان دارای روابط و مناسبات جامعه‌شناسی و رویکرهای سوسیالیستی است؟

۲- عنصر جامعه و کنش‌های اجتماعی، چگونه مبانی اجتماعی شاهنامه را در داستان شب سهراب کشان هدایت کرده است؟

۳- الگوها و اصول یادگیری اجتماعی ماکس وبر تا چه حد در تبیین مبانی جامعه‌شناسی داستان شب سهراب کشان سودمند است؟

در خصوص مبانی جامعه‌شناسی و روابط و مناسبات گسترده‌ی آن تا بحال پژوهش‌های متعددی به رشته‌ی تحریر در آمده است اما در خصوص تبیین مبانی جامعه‌شناسی در داستان شب سهراب کشان برمبنای اصول فکری ماکس وبر و دیدگاه سوسیالیستی وی، تاکنون تحقیق مستقلی صورت نگرفته است.

در ادامه به ذکر نمونه‌هایی از پژوهش‌های صورت گرفته پیرامون این اثر، می‌پردازیم:

است. این امر از ملاحظات روش شناختی اواناشی می‌شود. تاکید اصلی وبر متوجه معانی ذهنی است که انسان‌های کنش‌گر به کنش‌هایشان نسبت می‌دهند و جهت‌گیری متقابل این کنش‌ها را در چارچوب زمینه‌های تاریخی-اجتماعی مورد بررسی قرار می‌دهند. (کوزر، ۱۳۷۹: ۲۹۹) وبر در کتاب اقتصاد و جامعه، در تعریف جامعه‌شناسی می‌گوید: «جامعه‌شناسی علمی است که مبادرت به فهم تفسیری کنش اجتماعی می‌کند، تا از این رهگذر به تبیین علی‌روند و جلوه‌های آن دست یابد. کنش عبارت است از تمام رفتارهای انسانی که در آن فرد کنشگر، معنای ذهنی را به رفتارشان نسبت می‌دهد. کنش در این معنا ممکن است مشهود یا صرفاً درونی و ذهنی باشد... کنش در صورتی اجتماعی است که به صرف معنای ذهنی که فرد یا افراد کنش‌گر به آن نسبت می‌دهند، رفتار دیگران را به حساب آورده و بر اساس آن جهت‌گیری شود.» (کرایب، ۱۳۸۲: ۹۴) آنچه که بستر اصلی مبانی جامعه‌شناسی وبر را فراهم می‌آورد، عقاید، نقطه‌نظرات عمومی، شخصیت‌ها، و حرکت‌های اجتماعی است. در واقع وی با کمک نمونه‌های مثالی خود در مکان و زمان سفر می‌کند، دست به تطبیق‌های کلان می‌زند. ابزار نمونه‌مثالی او به عنوان یک ابزار کلان، امکان تعلیل و تطبیق را بین غرب و شرق عالم برای او فراهم می‌آورد. این نکته صحیح است که نوع مثالی بر ساختی سوژکتیو محسوب می‌شود ولی این سوژه‌ها به تبعیت از کانت مجهز به ابزار و مقوله‌های پیشین تحلیلی جهان شمول هستند (وبر، ۱۳۸۲: ۱۶۲).

جامعه‌شناسی وبری در وجه غالب آن بر پارادایم تفسیری استوار است. از نظر وبر جامعه‌شناسی، علمی است که می‌خواهد از طریق تفهم تفسیری «رفتار اجتماعی» به تبیین علل و تشریح مسیر و معلول‌های آن دست یابد. «کردار» تازمانی «رفتار» انسانی تلقی می‌شود که فرد یا افراد عامل، به نوعی «کنش» که دارای معنای ذهنی است دست می‌زنند. مقصود ماکس از «کنش»، «رفتار معنادار و هدفمند» است. در جامعه‌شناسی تفهم تفسیری وبر، اصطلاح «رفتار اجتماعی» در مورد فعالیت‌هایی به کار می‌رود که بر حسب معنا و مقصودی که افراد عامل برای آن قائل هستند یا نسبت می‌دهند با رفتار دیگران مرتبط بوده و بر اساس آن جهت‌گیری داشته باشد. (وبر، ۱۳۶۷: ۳۳).

وبر معتقد است کنش در صورتی اجتماعی است که به صرف معنای ذهنی که فرد یا افراد کنشگر به آن نسبت می‌دهند، رفتار دیگران را به حساب آورده و بدین ترتیب بر اساس آن جهت‌گیری شود. در تعریف «وبر» سه معیار نهفته است: اول، آنکه اشخاص در کنش باید رفتار دیگران و حضور یا وجود آنها را در نظر داشته باشند. دوم، آنکه باید دارای ارزش‌نشانه‌ای (نمادین) برای دیگران و کنش دیگران هم ارزش‌نمادین

علم از اصطلاح «فیزیک اجتماعی» استفاده می‌کردند. «(دورژه، ۱۳: ۱۳۷۷) عنوان فیزیک اجتماعی، عنوانی عام برای ساختارهای اجتماعی افراد یک جامعه و سازوکارهای اخلاقی و اجتماعی متعدد آن‌ها بود.

در واقع «جامعه‌شناسی شناخت منشأ تکامل، ساختار و کار ویژه‌های گروه‌های اجتماعی، شکل‌های آنها، قوانین، آداب و رسوم، شیوه‌های زندگی، اندیشه، عمل و مشارکت آن‌ها در فرهنگ و تمدن بشری است و می‌کوشد اصول عام پدیده‌ها و روابط اجتماعی را کشف کند و قوانین دگرگونی و رشد جامعه را بر پا دارد.» (عالم، ۱۳۸۵: ۶۵) از این رو این عنصر یکی از مهمترین ساختارهای درونی جامعه است که روابط و مناسبات زندگی جمعی انسان‌ها را در دوره‌های مختلف ثبت نموده و به شکل تکامل یافته‌تری به دوره‌های بعد انتقال می‌دهد. «واحد تحلیل در جامعه‌شناسی، جامعه است با این خصیصه که جامعه، پدیده‌های مجزا، دارای انسجام درونی و خود سامان بخش است.» (نش، ۱۳۸۸: ۱۹) یکی از جامعه‌شناسانی که اندیشه‌های او در مبحث کنش‌های اجتماعی فراگیر شد، ماکس وبر است.

۲-۳. ماکس وبر و اندیشه‌های او

ماکسیمیلیان کارل امیل وبر (Karl Emil Maximilian)، جامعه‌شناس، تاریخدان، حقوقدان و استاد اقتصاد سیاسی آلمانی بود. که به عنوان یکی از نظریه‌پردازان مهم توسعه‌ی مدرن جهان غرب شناخته می‌شود. ایده‌های وی به طور عمیق بر نظریه‌ی اجتماعی و پژوهش اجتماعی تأثیر گذاشت. ماکس وبر جامعه‌شناسی را علم فراگیر کنش اجتماعی می‌دانست. او به خاطر تأکید تحلیلی بر کنشگران فردی، از بسیاری از پیشینیانمان مانند اسپنسر، زیمل، مارکس و ... متفاوت بود، زیرا که تحلیل جامعه‌شناختی آنها بیشتر بر شکل‌های ساختاری - اجتماعی مبتنی بود. در واقع وبر تأکید اصلی‌اش متوجه معنای ذهنی‌ای است که انسان‌های کنشگر به کنش‌های خود نسبت می‌دهند و جهت‌گیری‌های متقابل این کنش‌ها را در چارچوب زمینه‌های تاریخی - اجتماعی مورد بررسی قرار می‌دهند. پژوهش‌های جدید نشان می‌دهد برخی از نظریه‌های وبر، از جمله علاقه او به جامعه‌شناسی ادیان شرق آسیا و عناصر نظریه افسون‌زدایی، در واقع از تعامل وبر با شخصیت‌های رازگونه‌ی آلمانی معاصر شکل گرفتند. وبر در جامعه‌شناسی خود، کنش اجتماعی را به چهار دسته کنش تقسیم‌بندی کرده: کنش غایت‌مندانانه‌ی معقول و هدفدار-کنش‌های معطوف به ارزش-کنش‌های عاطفی و احساسی-کنش‌های سنتی. (فرونده، ۱۳۸۳: ۱۰۰ و ۱۰۱)

آنچه را که به لحاظ محتوایی، جامعه‌شناسی وبر را از پیشینیان متمایز می‌کند، تعریف متفاوت او از جامعه‌شناسی

عاطفی و اختلالات «تصادفی» در وضوح قضاوت، که ما در آن آشکارا هدفی مفروض را با «ابزاری» دنبال می‌کنیم که حداکثر تناسب را در قلمرو شناخت ما یعنی بر حسب قوانین تجربی دارند. (Weber, 1994: 124) عبارتی مشهور در اقتصاد و جامعه وجود دارد که «جامعه‌شناسی به دنبال صورت بندی مفاهیم نوعی و یکریختی‌های تعمیم یافته‌ی فرایند تجربی است. این امر جامعه‌شناسی را از تاریخ متمایز می‌کند. تاریخ به تحلیل علی و تبیین کنش و ساختارها و شخصیت‌های فردی ای گرایش دارد که واجد اهمیت فرهنگی هستند» (۱۹): Weber, 1922) و بر در فصل گروه‌های دینی کتاب اقتصاد و جامعه استدلال نموده است که «ذهن آدمی به سوی طرح سوالات اخلاقی و دینی گرایش دارد، ذهن، به طرح سوال درباره نیازمادی تمایل ندارد؛ بلکه دارای و سواسی درونی به فهم جهان در قالب یک جهان معنادار است و شروع به گزاره سازی درباره آن می‌کند» (Weber, 1967: 116)

۳-۳. ادبیات داستانی

عرصه‌ی وسیع آثار ادبی و روابط و مناسبات گسترده‌ی آن را می‌توان به جهت بیان روایت از یک دوره‌ی خاص، به عنوان یک سند معتبر تاریخی به شمار آورد. در این میان ادبیات داستانی، به دلیل انعکاس میزان بالایی از واقعیت‌های جامعه‌ی روزگار نویسنده، از درجه‌ی اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. زیرا آنچه روایت می‌شود، دغدغه‌ی ای است که بر ذهن نویسنده و عموم جامعه حاکم گردیده و نویسنده با ترسیم یک داستان نظامند، اندیشه‌های درونی خود را با سخن گفتن از زبان شخصیت‌های داستان بیان می‌کند. آنچه که در این نوع نویسندگی حائز اهمیت است، ساختار بنیادین داستان‌ها بر اساس شخصیت‌های متعدد است، که بر مبنای ذهنیت نویسنده و با افکار و نامی منحصر به فرد معرفی می‌شوند، تا خواننده از ابتدای امر ضمن ترسیم موقعیت مکانی و زمانی آن دوره، روند شکل‌گیری شخصیت‌های داستان را نیز دریابد. لازم به ذکر است که این گونه‌ی روایت‌ها بیشتر در قالب نثر نمود و بروز می‌یابند. در این راستا ادبیات داستانی، با برخورداری از روابط و مناسبات ویژه‌ی خود، سهم عمده‌ای از انتقال سازوکارهای اجتماعی و مراتب گسترده‌ی آن را، به خود اختصاص می‌دهد. در واقع «ادبیات داستانی، بر آثار منثوری دلالت دارد که از ماهیت تخیلی برخوردار باشد. غالباً به قصه، داستان کوتاه، رمان و انواع وابسته به آن‌ها، ادبیات داستانی می‌گویند.» (میرصادقی، ۱۳۹۰: ۱۴)

همانطور که اشاره شد در تبیین مبانی اصلی و اولیه‌ی روایت‌های داستانی با روابط و مناسباتی روبه‌رو می‌شویم که هر یک بر مبنای موقعیت داستانی خاص و شرایط زمانی و مکانی منحصر به فرد، در پی اثبات نکات و مضامینی در حوزه نقد و تحلیل عناصر داستانی هستند.

(سمبلیک) برای خود فرد داشته باشد تا منظور یکدیگر را بفهمند. معیار سوم در تعریف وبر آن است که رفتار افراد در یک کنش اجتماعی تحت تاثیر ادراک آنها از معنای کنش دیگران و کنش خودشان قرار دارد. کنش اجتماعی از نظر وبر یک حرکت معنادار است. کنش قابل فهم است و ما برای این که آن‌ها را بفهمیم باید به کنشگر مراجعه کنیم.

کنش اجتماعی می‌تواند رفتار گذشته، حال و آینده باشد. کنش می‌تواند غیر اجتماعی باشد این در صورتی است که رفتار متوجه اشیای بی‌جان باشد و کنش اجتماعی فعال کنشی است که واکنش را در پی دارد در حالی که کنش اجتماعی غیر فعال واکنشی به دنبال ندارد.

کنش از نظر وبر با رفتار منفعلانه‌ی ناب متفاوت است، رفتار منفعلانه فرایند ذهنی و معنایی را به همراه خود ندارد و این رفتار مورد نظر جامعه‌شناسی وبر نیست. کنش رفتار معنی دار است و از روی قصد انجام می‌شود. کنشگر به عواقب کنش خویش توجه دارد. کنش‌های اجتماعی از درون نشات می‌گیرند و تحت تاثیر جهان بینی و طرز تفکر انسان‌ها هستند از ترکیب کنش اجتماعی در جامعه نظام‌های اجتماعی به وجود می‌آید و برای فهم این نظام‌ها بایستی به تقسیم بندی و تفکیک کنش‌های اجتماعی پرداخت.

در جامعه‌شناسی تفسیری وبر، روش و رویکرد نظریه‌ی پژوهشگر در فهم و تفسیر کنش اجتماعی با یکدیگر آمیخته اند. برای وبر، معنا به دو مفهوم به کار می‌رود. نخست به معنای موجود در کردار بالفعل یک عامل خاص در وضعیت تاریخی معین دلالت می‌کند و یا نمایشگر معنای کلی و تقریبی است که می‌توان آن را به تعداد معینی از افراد عامل نسبت داد. دوم، «نوع مثال» معنای ذهنی که جنبه‌ی مفهومی دارد و به عامل فرضی یک نوع مفروض عمل نسبت داده می‌شود. (وبر، ۱۳۶۷: ۳۳). این نکته را بیشتر به منظور باز اندیشی درباره‌ی «نوع مثال» مطرح می‌کنیم وبر برای تحلیل رفتار اجتماعی به بر ساخت الگوهایی از رفتار مثال نوعی دست می‌یازد تا بعد آن‌ها را با انواع واقعی رفتار که در طی تحقیقاتش مشاهده می‌کند، مقایسه نماید. (وبر، ۱۳۶۷: ۱۸) از نظر وبر باید تمام تعاریف و فرمول‌های مفهومی جامعه‌شناسی بر معنای نوع یا انواع مثالی آن‌ها بیان شود.

به نظر وبر، اصحاب مکتب تاریخی، سوپرکتیو را به خطا، با اراده‌ای یکی می‌گرفتند که چنان رها و آزاد است که گویی غیر عقلانی و محاسبه‌ناپذیر و نامتعین است. وبر این خطا را در مقاله‌ی «محاسبه‌ناپذیری» می‌دهد که «محاسبه‌ناپذیری» موهبت دیوانگان است و بالاترین سنجه‌ی تجربی «احساس آزادی» به کنش‌های مرتبط است که ما از انجام عقلانی آنها آگاه هستیم یعنی در فقدان «اجبار» فیزیکی و روانی «تاثرات»

این گونه اذعان داشت، که هریک از آنها بر مبنای عملکرد و رفتار انسانهای گوناگونی که در طی تاریخ زیسته اند، شکل گرفته است. با بررسی عمیق این داستانها می‌توان به وقایعی دست یافت که تاریخ بر انسان‌ها وارد ساخته و پس از طی زمانی متمادی در حکم سازه اصلی یک داستان، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار گردیده است. نوشتن داستان کوتاه، بی‌ارتباط با شرایط جامعه صنعتی نبود، زیرا شهروندان جامعه صنعتی فرصت زیادی برای خواندن کتاب‌های پر حجم نداشتند، از این رو با بهره‌گیری از مناسبات گسترده‌ی این کتب، به نکات و مضامین متعددی در زمانی مطلوب دست می‌یافتند.

داستان کوتاه به انواع گوناگونی تقسیم می‌شود که به اجمال در این تعریف کلی گنجانده می‌شوند:

۱. «داستان‌هایی که حادثه پردازانه اند و لحظه‌ها و موقعیت‌های نمونه‌ای شخصیت داستان را تصویر می‌کنند، به طوری که خواننده به خصلت و کیفیت زندگی نوعی این شخصیت پی می‌برد.

۲. داستان‌هایی که نمادین و تمثیلی اند، بطوریکه در طی داستان، خصوصیات اخلاقی و روانی شخصیت‌ها تصویر می‌شود. در داستان کوتاه، شخصیت‌ها احتیاج ندارند با زمان پیش بروند، احتیاج ندارند که پیر شوند و ممکن است اصلاً شخصیتی نداشته باشد. داستان‌های کوتاه جذاب بسیاری است که شخصیت آن‌ها، لامکان و بی‌زمانند و اسمی هم برای خود ندارند و از آن‌ها با نام‌های کلی یاد می‌شود و از محل و مسکن آن‌ها هم با مفاهیم کلی و عمومی اسم برده می‌شود.» (همان: ۲۸۷)

نکته لازم به ذکر پیرامون تعیین نقش شخصیت‌های داستانی، تعریفی است که نویسنده بر مبنای دغدغه‌ی ذهنی خود به پردازش آن پرداخته. بطوری که در بسیاری از داستانها اغلب با شخصیتی روبه‌رو هستیم که در حکم قهرمان داستان یا توجه همگان را جهت مرتفع ساختن مشکلات خود فرا می‌خواند و یا به عنوان عنصر یاریگر سعی در استحکام نقش‌پذیری نقش عناصر اصلی داستان دارد که از مسیر روایت داستان خارج نشده و حتی تغییر مسیر ندهند. در داستان کوتاه نویسنده به یاری یک طرح منظم، شخصیتی اصلی را در یک واقعه اصلی نشان می‌دهد و این اثر بر روی هم تأثیر واحدی را القا می‌کند. یکی از نکات مهمی که در نقد و بررسی داستان کوتاه قابل اهمیت است شرح وقایعی است که بامهارت نویسنده ارتباط مستقیم دارد. بطوریکه با اشاره به سازوکارهای اصلی و قانونمند هدف خود را در متنی کوتاه به نویسنده القا می‌کند. بنا به نظر «اوکانر»: «اگر رمان را با پیچیدگی رابطه‌ی شخصیت‌ها و گستردگی ماجراها می‌سنجیم، داستان کوتاه با ایجاز، فشردگی

«روی آوردن به میانی ادبیات داستانی در زمان مشروطیت در ایران آغاز شد، خواندن داستان‌ها یا رمان‌های ترجمه‌شده، ذهن خوانندگان ایرانی را با نوعی از هنر داستان نویسی غرب آشنا کرد. در زمان پیش از آن نیز مردم با قصه‌خوانی، خو گرفته بودند و این نوع قصه‌های عامیانه به ظاهر هدفی جز سرگرمی نداشتند و بیشتر برای ستایش خوبی‌ها و بزرگداشت خصایل نیک و فضیلت‌های اخلاقی به وجود آمده بودند. بعد از انقلاب مشروطه، نویسندگان سعی کردند که به مسائل اجتماعی و رنج‌های بشری و طبقات محروم بپردازند و از این رو تحت تأثیر ادبیات داستانی غرب و آموختن اصول داستان نویسی آن، رمان‌گونه‌هایی توأم با انتقاد از اوضاع اجتماعی ایران نوشتند.» (همان: ۱۹)

ادبیات داستانی، یکی از زیر شاخه‌های ادبیات روایتی است که بنا بر تعاریف مختلفی که از آن ارائه شده است، دارای دو ویژگی مهم است. نخست آن که به نثر نوشته می‌شود و دوم آن که بر اساس روایت، بنا نهاده می‌شود و از طرف دیگر کاملاً منطبق با دنیای واقعی نیست، بلکه رگه‌هایی از تخیل و فرا واقعیت در آن جلوه‌ای محسوس دارد. به عبارت دیگر ادبیات داستانی می‌تواند مبتنی بر امور واقع باشد و نزدیکترین انطباق ممکن را با قصه‌اش و چیزهایی که عملاً در جهان رخ داده اند، حفظ کند یا بسیار خیال‌بافانه باشد و درکی را که از ممکنات معمول زندگی داریم زیر پا بگذارد.» (اسکولز، ۱۳۸۷: ۵) در این راستا، بیان سازوکارهای متعدد زندگی اجتماعی، در قالب داستان کوتاه، از درجه اهمیت بالایی برخوردار است. از این رو در ادامه به ذکر روابط و مناسبات متعدد داستان کوتاه می‌پردازیم.

۳-۴. داستان کوتاه

داستان کوتاه و مولفه‌های ساختاری آن، نقش قابل توجهی را در انتقال روابط و مناسبات جامعه بر مبنای حوادث و رویکردهای متعدد آن در جامعه ایفا می‌کنند. داستان کوتاه، ترجمه‌ای است از اصطلاح انگلیسی «short story» مترادف و هم معنی با «novel» که اصطلاحی فرانسوی است. داستان کوتاه معمولاً دارای یک ماده مرکزی است که حوادث و وقایع دیگر برای تکمیل آن واقعه آورده می‌شود. «داستان کوتاه، آن گونه که امروز می‌شناسیم عمر نسبتاً کوتاهی دارد و در قرن نوزدهم ظهور کرده است. در این قرن «اندگار آلن پو» و «نیکلای واسیلی گوگول» داستان کوتاه را بنیاد نهادند. این دو نویسنده، یعنی «پو» و «گوگول» از نویسندگانی هستند که از آن‌ها به عنوان پدران داستان کوتاه، به مفهوم امروزی نام می‌برند، تأثیری که هر کدام از آن‌ها بر داستان کوتاه نویسان، بعد از خود گذاشته اند از اهمیت بنیادین بسیاری برخوردار است.» (میرصادقی، ۱۳۹۰: ۱۸۰) با نگرشی عمیق در داستان‌های کوتاهی که در جوامع امروزی با آنها مواجه هستیم، می‌توان

داستان‌های این کتاب، نمونه‌ی گویایی از داستان‌های شاعرانه اند. که زبان شاعرانه‌ی آنها با استفاده از صناعات مختلف ادبی، امری کاملاً مشهود است.

نکته‌ای که در سرتاسر این اثر به عنوان یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد خودنمایی می‌کند، بهره‌گیری نجدی از کلام آهنگین، بر مبنای موضوعیت و موقعیت داستانی مناسب است.

نجدی در این مجموعه داستان‌ها، با استفاده از زاویه دیدهای متفاوت و آمیختن تکنیک‌های گوناگون، روایت‌هایی چون جریان سیال ذهن، خودگویی و جان بخشی به اشیاء بی‌جان(علاوه بر آفرینش تصاویر زنده و جاندار نمایشی و داستانی)، خواننده را وادار به حضور در داستان می‌کند و چالش‌های فکری و احساسی جدیدی را پیش روی او قرار می‌دهد.

نکته‌ی دیگری که این اثر در پی اثبات آن است روابط و مناسباتی است که در طول روایت رخ داده و این داستان با عنایت به آن مناسبات، در پی ایجاد یک گره داستانی، با الهام از شخصیت‌هایی که گاه وجود خارجی ندارند و گاه آنقدر نمادین هستند که لزومی به ذکر آنها نبوده، شکل می‌گیرد. از این رو این مخاطب است که روایت داستان را بر دست می‌گیرد و به عنوان یکی از قهرمانان اثر با هدفی خاص، شالوده اصلی را طرح ریزی نموده و بارخداهایی که برای شخصیت‌ها حادث می‌شود، همزاد پنداری می‌کند. "شاید بتوان گفت که مقصود نجدی از یوزپلنگان، تجارب، مصائب، دردها، رنج‌هایی است که پایه پای او در زندگی پیش آمده اند و در این بیشه‌ی حیات با او دویده اند." (فیضی، ۱۳۹۷: ۶۸)

این کتاب بر بستر یک جریان زیبای اندیشه و کلام، در عین برخورداری از شخصیت‌پردازی متناسب، فضا سازی ساختاری و منحصر به فرد با برخورداری از طرح و پیرنگی خاص و با پیشروترین شکل قصه‌های امروز بر مبنای عناصر زیبایی‌شناسی کلام، شکل گرفته است. نگاه نجدی به مسائل، روشن و امروزی است او با اندیشه‌های درونی مردم سرزمینش همزاد پنداری نموده و سعی دارد هر بار ماجرای یک تن از آنها را وارد داستان خویش سازد.

با عنایت به آنچه ذکر شد، توجه به آثار شکل گرفته در یک دوره، در تبیین مبانی جامعه‌شناسی آن دوره، با رویکردهای منحصر به فرد، در جهت بیان دغدغه‌های یک جامعه و سازوکارهای درونی آن، امری اجتناب ناپذیر است. یکی از آثاری که در انعکاس این روابط و مناسبات متناسب با رویکردهای جامعه‌شناسی عصر حاضر توفیق یافته، داستان شب سهراب کشان است.

۳-۷. داستان شب سهراب کشان

و شدت تأثیرش تشخیص می‌یابد. در داستان کوتاه، زندگی کاملی باید در چند دقیقه خلاصه شود، آن دقایق باید به دقت انتخاب و با تابشی اسرار آمیز روشن شوند. فروغی که به ما امکان می‌دهد تا گذشته، حال و آینده را در آن واحد تشخیص دهیم.» (میرعابدینی، ۱۳۸۵: ۸).

یکی از نویسندگان برجسته‌ی دوره‌ی معاصر که در ترسیم فضای داستانی با بیان توصیفات دقیق و موشکافانه از مسائل روز جامعه توفیق یافته، بیژن نجدی است.

۳-۵. بیژن نجدی

بیژن نجدی نویسنده‌ای با ذوق ادبی است که داستان‌هایش در سبک‌های واقع‌گرایانه و فرا واقع‌گرایانه نمود و بروز یافته است. وی از پیشگامان داستان نویسی پست مدرن در ایران است، نشانه‌های واقع‌گرایانه در بخش‌های مختلف برخی از داستان‌های وی از زندگی ملموس شخصیت‌ها و نشانه‌های سبک‌فرا واقعیت‌گرایانه و همزاد پنداری با اشیاء بیجان، کاملاً مشهود است. ویژگی بارز بیژن نجدی، استفاده فراوان از قریحه شاعری است. وی از استعاره‌ها و تشبیهات فراوانی در متن آثار خویش بهره برده. او از جمله نویسندگان برجسته معاصر ایرانی است که از پدر و مادری گیلانی در خاش زاهدان متولد شد، از زندگی و اطلاعات چندانی در دست نیست، جز این که در سال ۱۳۴۲ در رشته‌ی ریاضیات از دانشسرای عالی تهران فارغ التحصیل شد. «نجدی دبیر ریاضیات بود و بعضی از شاعرانه‌ترین داستان‌های روزگار ما را نوشت، بی‌آن که با استفاده از واژگان مألوف و قراردادی نثر شاعرانه، زبانش «ادبی» شود. او، برای آفرینش حس و حالی نامتعارف، با وهم و رویا، با ایجاد پرتویی بر عادی‌ترین اشیاء و فعال کردن آنها از طریق برقراری ارتباط بین آنها و احساس و عمل شخصیت‌ها، خواننده را به درکی دیگرگون از واقعیت می‌رساند. سه مجموعه داستان به نام‌های «یوزپلنگانی که با من دویده اند» (۱۳۷۳). «دوباره از همان خیابان‌ها» (۱۳۷۹) و «داستان‌های ناتمام» (۱۳۸۰) از او منتشر شده است. (میرعابدینی، ۱۳۹۰، ۲۹۴-۲۹۳). نجدی با استفاده از نمادهای متنوع به شکلی پیچیده و چند لایه به کار خود، هویتی منحصر به فرد بخشیده است و این امر در اثر شاخص وی با عنوان یوز پلنگانی که با من دویده اند بیش از پیش نمود و بروز یافته است.»

۳-۶. یوزپلنگانی که با من دویده اند

مجموعه‌ی داستان «یوزپلنگانی که با من دویده اند»، یکی از بهترین آثار بجا مانده از بیژن نجدی است که در سال ۱۳۷۴ جایزه‌ی قلم زرین بهترین اثر را، به خود اختصاص داد.

تشکیل می‌دهد. داستان با توصیف وضعیت جسمانی مرتضی که کرولال است، آغاز می‌شود و نویسنده قصد دارد با این تصویر، حس ترحم خود را به شخصیت سهراب در شاهنامه ابراز دارد. از این رو روابط و مناسبات شخصیت پردازی مرتضی را بر مبنای شخصیت سهراب، قرار می‌دهد. مرتضی از دیدن پرده‌خوانی سید و جنگ رستم و سهراب به وجد آمده است، گویی در شخصیت خود و سهراب تشابهاتی را می‌بیند. او شبانه بی‌تاب دانستن پایان نبرد پدر و پسر، به دنبال سید پرده‌خوان به خانه‌ی قهوه‌چی می‌رود (این امر همان اندیشه‌ی سهراب در شاهنامه است که جهت کشف حقایق و به ویژه یافتن پدر، به دنبال راه و نشان است.) و او را نمی‌یابد. از این رو برای یافتن سید به سمت قهوه‌خانه حرکت می‌کند و او را می‌بیند، اما سید به علت خستگی حاضر به نقل ادامه‌ی ماجرا نیست.

مرتضی وقتی نمی‌تواند مقصود خود را به سید بفهماند که مشتاقانه و بی‌صبرانه خواهان دانستن پایان این داستان شوم است، پرده را در آغوش می‌کشد که آن را با خود ببرد ولی در جریان کشمکش بین او و سید (که فکر می‌کند، مرتضی خیال زدیدن پرده را دارد)، با افتادن چراغ زنبوری، قهوه‌خانه به آتش کشیده می‌شود و هر دوی آن‌ها در آتش می‌سوزند.

به این شکل مرگ مرتضی و سهراب بر هم منطبق می‌شود و مرتضی نیز مانند سهراب در غفلت و ناآگاهی کشته می‌شود و سید نیز مانند رستم ناخواسته اسباب مرگ سهراب را فراهم می‌آورد. وجه تفاوت این دو داستان در این است که بین رستم و سهراب نسبت پدر فرزندی وجود دارد اما در داستان مرتضی و سید نه تنها این امر دیده نمی‌شود، بلکه شخصیت مرتضی برای سید کاملاً بیگانه است.

به نظر می‌رسد شخصیت سید در حکم قانون‌گذاری است که می‌بایست مراتب اجتماعی را به همگان گوشزد کند. از این رو با مقاومت بر اندیشه‌ی خود در نقش یک عنصر کاریزماتیک، به ایفای نقش خود، یعنی اجرای قانون در داستان و روایت می‌پردازد و آنقدر کلام و پرده‌خوانی او استوار است که کشش و جاذبه‌ی خاص برای ببینندگان رقم می‌زند تا جایی که به عنوان یک اصل در اذهان آن‌ها پذیرفته می‌گردد و به دنبال کشف ادامه‌ی کنش‌ها و واکنش‌های داستان همواره تلاش می‌کنند.

شخصیت‌های متعددی که در مسیر داستان برای ایجاد روال منطقی متن جهت بیان مبانی جامعه‌شناسی یک روستا و یک جامعه، نقش آفرینی می‌کنند، عبارتند از: مرتضی، سید، مادر و پدر مرتضی، صاحب قهوه‌خانه و تصویر شخصیت‌های شاهنامه (که در پرده حضور دارند) نظیر همچنین: (رستم، سهراب و تهمینه، سیاوش، اسفندیار...)

شب سهراب کشان، عنوان نماد گونه‌ای است برای بیان یک روایت داستانی و تاریخی که در عصر حاضر و بر مبنای نام اسطوره‌های اصیل ایرانی نظیر: رستم، سهراب، سیاوش و اسکندر، شکل گرفته است.

نکته‌ی قابل توجه در این داستان، شخصیت مرتضی است که به دنبال کشف حقایق و حوادثی است که، ذهن جستجوگر وی را به خود معطوف ساخته تا جایی که به قسمتی از آنها پی برده و هنوز به کشف مناسبات جزئی دغدغه‌های ذهنی خویش دست نیافته است. از این رو با ذهنی جستجوگر به دنبال کشف وقایع می‌رود.

داستان با تصویر اسطوره‌های اصلی شاهنامه‌ی فردوسی در پرده‌ی نمایش، توسط یک نقال (سید) آغاز می‌شود. آنچه که به لحاظ مبانی جامعه‌شناسی ارزشمند است، گزینش شخصیت‌هایی است که هر یک در شاهنامه با عملکرد ویژه‌ی خود جهت بیان ساختارهای اجتماعی، اخلاقی، سیاسی و... بسیار تأثیرگذار بوده و اینک در روایتی دیگر منجر به خلق داستانی دیگر گردیده‌اند.

اوج آندوه نویسنده در تبیین نقش تمام شخصیت‌های داستان خویش است، به خصوص شخصیت اصلی این اثر، مرتضی، که کرولال است و براساس یک اندیشه‌ی درونی غالب در ذهن، به دنبال کشف حقیقت است.

درواقع گزینش شخصیت مرتضی و ترسیم عناصر شخصیت پردازی او از جانب نویسنده، بیانگر نمایی از افراد یک جامعه است که از حقایق اصلی جلال و شکوه پیشینه‌ی تاریخی خود اطلاعات جامعی ندارند، اما ذهن جستجوگری دارند که می‌خواهند در عصر خود حقایقی از تاریخ گذشته‌ی را دریابند و در لابلای آن به سازوکارهای اخلاقی و فلسفی زندگی نیز، دست یابند. این امر همان بستر اصلی مبانی جامعه‌شناسی یک سرزمین است، زیرا سخن از رویدادها، نبردها، جانفشانی‌ها، تاخت، و تازها، سلطه‌ها و چیرگی‌هایی است که بستر ایجاد حوادث بسیاری را در طول تاریخ رقم زده و این امر در کنار شناخت اسطوره‌ها و عملکردهای تأثیرگذار افرادی شاخص و همچنین روابط و مناسباتی که بیانگر نقش آفرینی آن‌ها در طی زمانهای متعدد بوده، حاکی از یک روایت تاریخی و داستانی با پیکره‌ی مبانی اجتماعی و سازوکارهای آن است.

نکته حائز اهمیت در این داستان، شکل‌گیری شخصیت مرتضی، در شخصیت اسطوره‌ای سهراب در شاهنامه‌ی فردوسی است.

سازوکارهایی که فردوسی در ترسیم شخصیت سهراب در شاهنامه از آن بهره برده، دارای مضامین متعددی نظیر: مظلومیت، جوانی، بی‌قراری، پرسش‌گری، ناکامی و... است، که تمام توصیفات نجدی را پیرامون دوره‌ی جوانی مرتضی

نقال، گذشته نگر است و مرتضی آینده نگر. او برای کشف حقیقت جان خود را به خطر می اندازد. که این امر همان کنش معقول و ارزشمندی است که در پی کشف حقیقت حاصل می گردد. مصداق بارز این امر در ساختارهای سوسیالیستی جوامع، حضور یک عنصر کاریزماتیک به عنوان اصلی ترین شخصیت متفکر و دارای اقتداری منحصر به فرد است، که با برخورداری از افکار و اندیشه های متعالی سیاسی، اخلاقی، اجتماعی، نقش قابل توجهی در پیشبرد اهداف یک جامعه دارد.

افراد دیگری که در صحنه ی داستان نقش موثری ایفا می کنند، شخصیت بچه هاست. «بچه ها در اطراف پرده ی نمایش زیر سپیدار حلقه زدند تا حقایقی از تاریخ را دریابند.» (نجدی، ۱۳۷۳: ۳۵) در واقع آنان نماد افرادی خودآگاه هستند که جهت تبیین مبانی و عناصر جامعه در حال بالندگی و رشد فکری اند. آنها در هنگام ذکر صلوات نیز با سایر افراد روستا هم نوا می شوند. «بچه ها جیغ خودشان را روی صلوات بزرگتر ها کشیدند» و «تا سیاه شدن رگ های گردنشان داد کشیدند» (همان: ۳۲) با توجه به روابط و مناسبات متعدد مبانی سوسیالیستی، فریاد بلند کودکان می تواند پیام آور اتحاد و نوعی جانفشانی افرادی باشد که به فراخور شرایط زمانی و مکانی در محیطی واحد و مشخص گرد هم آمدند و هدف مشترکی را جهت تعالی جامعه ی روزگار خود دنبال می کنند.

۴-۱-۲. کنش های معطوف به ارزش ها

ماکس وبر همچنین درباره کنش معطوف به ارزش ها می گوید که این نوع کنش برای تحقق یک هدف ذاتی انجام می شود، هدفی که به خودی خود ارزشمند نیست (نظیر: رفتن به بهشت)، اما می تواند با وسایل معقول پیگیری شده و انجام پذیرد. (نظیر: کمک به نیازمندان).

این اصل از اندیشه ی ماکس در عملکرد پدر و مادر مرتضی که دوانسان ساده و روستایی هستند، کاملاً قابل رویت است. زیرا آن ها افرادی هستند که به خودی خود توان پیشبرد اهداف مرتضی را ندارند. اما اسبابی را فراهم می کنند تا او در مسیر کشف ارزش های ذهن خود، مستحکم قدم برداشته و به هدف خود نزدیک تر گردد.

پدر و مادر مرتضی، شخصیتی آرام و روستایی دارند و سعی می کنند با ایما و اشاره توجیحاتی را برای فرزند کروال خود در مسیر کشف حقیقت بیاورند. «وقتی مرتضی دید مردم ناگهان همه باهم دهانشان را باز می کنند و دوباره می بندند او هم دهانش را باز کرد و آرواره پایبش را دو سه بار تکان داد. سیبیل پشت لبش تازه کرک بسته بود. دو ماه پیش کبودی غده شده ی سینه اش را وسط مزرعه ی برنج به پدرش نشان داده بود و با کج کردن لبها و بستن چشم هایش فهمانده بود که کجایش درد می کند، پدر سرش را به بالا تکان داده بود و حالیش کرده بود که مهم نیست. خوب می شود.» (همان: ۲۸) و با همدردی با او، تحمل مشقت های وجودی او را تسکین داد. با در جایی دیگر که مرتضی از درک حقیقت عاجز مانده بود «مردم اطرافش را صورت به صورت نگاه می کرد. شانه ی پدرش را تکان می داد و با دستهایش گفت: به من

با عنایت به ساختار پژوهش حاضر در ادامه به تبیین مبانی جامعه شناسی و کنش های اجتماعی مبتنی بر عناصر سوسیالیستی داستان شب سهراب کشان می پردازیم.

۴ بحث و بررسی

۴-۱ تبیین مبانی جامعه شناسی ادبی داستان بر مبانی اندیشه های ماکس وبر و دیدگاه سوسیالیستی آن

۴-۱-۱. کنش های غایتمند و معقول و هدفدار

ماکس در توضیح کنش غایتمندانه ی معقول و هدفدار بیان داشته است که در این نوع کنش، فرد در کنش ها و رفتارهایش، اهداف و وسایل رسیدن به آن اهداف را به شکل معقولانه انتخاب می کند.

این امر در داستان، در شخصیت های گوناگونی نظیر: مرتضی، سید، کودکان و... نمود و بروز می یابد. بطوریکه در شخصیت مرتضی، در روابط و مناسبات فکری او در تعامل با سایر انسان ها رخ می دهد. هنگامی که او به دنبال کشف حقیقت است. با ذهنی جستجوگر و کنش های معقول، مراحل را یکی پس از دیگری پشت سر می گذارد. قدم نخست او کشف ادامه ی ماجرای پرده ی نمایش است، اما چون آن را نمی یابد، اهداف و راهکارهای دیگری را در ذهن جستجو می کند تا به هدف اصلی خود، یعنی فرجام نبرد سهراب و رستم برسد. مرتضی قهرمان اصلی این اثر، یک شخصیت نوعی و تپیی از کودکان کروال است. در واقع مرتضی، دارای ویژگی های منحصر به فردی است که برقراری ارتباط او با افراد و جامعه اطرافش روابط و مناسبات ویژه ای را می طلبد. زیرا تمام گفت و گوهای او با ایما و اشاره در مقابل پدر و مادرش مطرح می شود. در واقع مرتضی نماد افرادی است که مسئولیتی به او محول گردیده و می بایست با آینده نگرانی آن را کشف نموده تا بتواند حقایقی را در سطح جامعه برای آیندگان بازتاب دهد. از این روکنش او معقول و روی به تعالی است. مصداق بارز این امر در مبانی سوسیالیستی، تحقق اهداف اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اخلاقی، با روش های گوناگون در میان افراد یک جامعه است که گاه به نتایج سودمندی نیز می انجامد.

شخصیت دیگری که نقش آن بر اساس کنش اجتماعی هدفمند و معقول قابل رویت است، سید پرده خوان است. سید در این داستان دارای شخصیتی دویعدی است، که در وجودش دو شخصیت، نمود و بروز می یابد و از یکسو در شخصیت نقال و از سوی دیگر در شخصیت رستم، نقش نمایی می کند. طرح ریزی شخصیت سید کاملاً جامع و تأثیرگذار صورت گرفته. زیرا او حامل پیامی است که می بایست قهرمان اثر را در پی کشف حقیقت در فراز و نشیب های متعددی قرار دهد تا کنش های او برای همگان ارزشمند گردد زیرا اگر مرتضی در مقابل پرده ی نمایش سکوت می کرد، مانند هزاران کودک کر و لالی بود که کشف دنیای اطرافش برای او فرقی نداشت، اما این امر با نقش نمایی هدفمند نجدی پیرامون طرح ریزی شخصیت سید، شکل متفاوتی به خود می گیرد و مرتضی در سیر منطقی داستان با شناخت ارزش ها، مسیری را رو به کمال و حقیقت می پیماید. از این روکنش های او معقول و منطقی است. سید

نجدی در آغاز داستان با بهره‌گیری از احساس و عاطفه‌ای ناب، کرولال بودن مرتضی را به این شکل مطرح می‌کند «سهراب داستان ما تکان خوردن صداها را روی صورتش احساس می‌کند. اومی داند که یک چیز بدون شکل بین دهان مردم و در هوا در جریان است و اومنی تواند با دست هایش آن را بگیرد» (همان: ۳۸) در تبیین مبانی سوسیالیستی کنش‌های عاطفی و احساسی این روایت می‌توان این‌گونه ادعان نمود که مرتضی مصداق افرادی نوپا در جریان‌های فکری ارزشمند و مناسبات ساختاری یک جامعه است که می‌بایست با رهنمودهای درست و بنیادین، سازوکارهای قابل قبول و متعالی یک جامعه را دریافته و در حفظ و تحقق آن ارزش‌ها تلاش کند.

مصداق دیگر این نظریه‌ی ماکس، در احساس ناب مرتضی از بوی برنج و نمک تبیین می‌گردد. هنگامی که مرتضی در پی کشف حقیقت حرکت می‌کرد، «هوا بوی برنج تازه سبز شده داشت و طعم آرام نمکی که از روی خزر می‌آمد تمام روز را پر کرده بود...» (همان: ۳۳) این کنش احساسی در داستان از جانب مرتضی بدون هیچ‌گونه تفکر و عقلانیتی حادث می‌گردد، احساس طرب و آرامش از استنشاق بوی طبیعت.

بر اساس دیدگاه سوسیالیستی، این احساس ناب مرتضی می‌تواند مصداق بارز رخدادهای و وقایعی باشد که در مسیر تحقق ارزش‌های یک سرزمین، امری تأثیر گذارند. زیرا گاه انسانها و رخدادهای آنها، آنقدر دارای رویکردی خوشایند و مثبت هستند که به عنوان یک عامل موثر در روند اهداف یک سرزمین، امری تعیین‌کننده به شمار می‌روند.

در جایی دیگر نجدی با بهره‌گیری از کلام تمثیلی به توصیف صورت زیبایی مرتضی می‌پردازد: «موهای صاف و بلندی داشت و صورتش سفیدی تیره شده‌ی همه‌ی آدمهایی را داشت که صبحانه و ناهارشان را در مزارع برنج می‌خوردند»، «چشم هایش سیاهی خفه شده‌ی بود» (همان: ۴۰) کنش عاطفی و احساسی از ترسیم و تصویر آفرینی چهره‌ی مرتضی توسط نجدی در حین کشف حقیقت، نمونه‌ی بارز کنش‌های احساسی و عاطفی ماکس است. مصداق بارز این تصویر در مبانی اجتماعی، می‌تواند نماد افرادی با تفکراتی مثبت باشد که اندیشه‌های ناب و روشن آنها در مسیر تحقق اهداف متعالی یک جامعه تأثیر گذار است.

در جایی دیگر نجدی با توصیف لباس زنان و مردان روستایی کنش‌های احساسی و عاطفی را در مسیر داستان ایجاد می‌کند «زنان با لباس‌های محلی، رنگ روی رنگ در پیراهن‌های بلند و شرابه‌های روسری و مردان با عطر و بوی زمستان در جلیقه و پیراهنشان، در صحنه نمایش حاضر شدند» (همان: ۴۲) و این امر از نگاه کودکی چون مرتضی، که در لابلای افرادی با پوشش‌ها و افکار گوناگون، در تکاپو و جستجوی حقیقت بود، مصداق بارز کنش‌های احساسی عاطفی است. در مبانی ساختاری و سوسیالیستی یک جامعه، پایبندی به ارزش‌ها و سنت‌ها، در سازوکارهای متعددی نمود و بروز می‌یابد. نکته قابل تأمل در این راستا در هنگام رخدادهای و وقایع سیاسی اجتماعی یک سرزمین است که زنان و مردان دوشادوش یکدیگر با هدفی مشترک در جهت پیشبرد اهداف متعالی سرزمین خود یک صدا در تلاش و تکاپو هستند.

هم بگو» پدر از زبان سید تولد سهراب را با ایماء و اشاره روایت کرد. «(همان: ۳۱) تا اونیز مانند سایر افراد عادی به کشف حقیقت برسد. در جایی دیگر مرتضی با دیدن چهره‌ی مادرش درک می‌کرد که سید از ماجرای سخن می‌گوید که غم و اندوه بن‌مایه‌ی اصلی آن است «لابه لای زنانی که «هله له له له» می‌کردند نمی‌توانست مادرش را پیدا کند. سید گفت: ته‌مینه پیش از آنکه به سهراب شیر دهد. بازوبند را ..... مرتضی دید که زن‌ها دوباره نشستند و مادرش با همان چشم‌های پبله آورده، زیر پیشانی چین خورده‌ی که انگار از لای سیم‌های خاردار گذشته بود به سید زل زده و چانه‌اش را به مشت هایش تکیه داده است پیری صورت او، پوست خسته‌ی او داشت. «(همان: ۲۷) همین‌طور که سید داستان را روایت می‌کرد هیاهوی مردم روستا در کنار کودکان به گوش می‌رسید. مرتضی آسنتین مادرش را تکان داد و با باز و بسته کردن چشم‌هایش گفت: چی شده؟ مادر پرده را نشان داد و با انگشت‌ها و لب‌های ساکتش گفت: «آن پدر و پسر می‌خواهند همدیگر را بکشند...» (همان: ۳۷) و این جمله مقدمه‌ای می‌گردد برای حرکت مرتضی به سوی کشف واقعیت که بر مبنای اندیشه‌ی ماکس کنش‌های منجر به کشف و اقیعت تدریجاً شکل می‌گیرند. یکی از مبانی ساختاری سوسیالیسم، تأثیرگذاری و وقایع در اجتماع است که تمام سازوکارها را در طی زمان‌های متمادی با بهره‌گیری از روابط و مناسبات گوناگون اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، موجبات رخداد حادثه‌ی اصلی و اهداف غایی یک جریان فکری را فراهم می‌آورند که مصداق بارز این امر همان اشارات متعدد مرتضی در سراسر داستان در جهت کشف حقیقت است.

صحنه‌ی پایانی کنش‌های مرتضی در کنار پدر و مادرش در حین نماز حادث می‌گردد. «مادرش کنار چاه ایستاد. پدرش با سطل آب برداشت. مادرش وضو گرفت. مادر مرتضی صدای اذانی را که از مسجد می‌آمد به مرتضی نشان داد. آن طرف استخر طوس، فردوسی ایستاده بود و به بلندی مقبره‌اش نگاه می‌کرد. در حیاط پدر آب ریخت و مرتضی وضو گرفت. روی حصیر ایوان، کنار پدرش ایستاد و بی‌هیچ آیه‌ای به سجده رفت...» (همان: ۳۶) بر اساس مبانی سوسیالیستی، شنیدن صدای اذان می‌تواند گویای یک نوع خودآگاهی نسبت به وقایع اطراف باشد. مصداق بارز این امر در مبانی جامعه‌شناسی، سرودها و نغمه‌هایی است که در جامعه مقدس بوده و انسان‌ها را در جهت تحقق آمال و اهداف یک جامعه هم‌صدا می‌سازد. برگزیدن تندیس فردوسی از میان تمام شخصیت‌های نامدار نیز، بیانگر تفکرات ایده‌آل و قابل احترام افراد یک جامعه نسبت به ارزش‌های پایدار خود است که همواره جهت حفظ آن‌ها به پا خاسته و با تمام وجود از آن‌ها دفاع می‌کنند و گاهی این امر با مقاومت‌ها و پایداری‌های متوالی در گذر زمان انجام می‌پذیرد.

۳-۱-۴. کنش‌های عاطفی و احساسی

ویر در تشریح کنش‌های عاطفی و احساسی بیان می‌کند که این کنش‌ها در حالت عاطفی و احساسی رخ می‌دهند و چندان در آنان سبک و سنگین کردن معقولانه‌ی اهداف و ابزارهای دستیابی به هدف، به چشم نمی‌خورد.

می‌شد. «همان: ۳۹») و در جایی دیگر می‌گوید «اسب سهراب یکی از نوه‌های رخسار بود. همین که آن یلان به هم در آمیختند اسب هاشان به مهر، گردن به هم مالیدند و یال به آشنایی بر هم ریختند» (همان: ۴۴) ساختارهای سوسیالیستی در این روایت در پی کنش‌های متعدد ابزار و ادوات ثانویه رخ می‌دهد. در تمامی سازوکارهای اجتماعی که مبتنی بر عنصر پیشرفت یک سرزمین و دفاع از سازوکارهای متعدد آن در مقابل بیگانگان باشد، همواره لوازم دفاعی و وسائل نقلیه در نوع پیشبرد آن اهداف، امری تعیین‌کننده محسوب می‌شوند. دیدگاه قابل بررسی در این روایت در دو بعد قابل بررسی است. بعد اول: اسب‌هایی که بسته شده و برای حرکت صاحبان خود جهت پیشبرد اهداف آن‌ها آماده‌اند و بعد دوم: هله‌هله زنان است که بیانگر بعد اجتماعی حضور زنان، در روابط و مناسبات متعدد جوامع گوناگون بشری است.

هنگامی که داستان از زبان سید روایت می‌شود به مرحله‌ای می‌رسد که از فرجام نبرد رستم و سهراب سخن بگوید آن‌گاه از روایت ادامه‌ی ماجرا پرهیز می‌کند و همگان را در انتظارنگاه می‌دارد تا فردا آن‌را به طور کامل روایت کند و به این شکل بستر ایجاد حادثه‌ای شوم که مرگ مرتضی است و برانگیزاننده‌ی احساس و عاطفه در دل داستان، رقم می‌خورد «سید گفت: غروب شده است و آفتاب می‌گذرد، امشب رستم به راز می‌نشیند و نیاز در مهتاب و سهراب در حریر آواز و در باران شراب. تا فردا که باقی‌را بگویم یا هو.» (همان: ۳۴)

۴-۱-۴. کنش‌های سنتی

ویر در نهایت آخرین نوع کنش اجتماعی را کنش سنتی می‌داند. او درباره‌ی این نوع کنش می‌گوید که کنش سنتی به راهنمایی عادات مرسوم فکری و با اتکا بر «گشته‌زلی و پایان‌ناپذیر» انجام می‌گیرد. از دید ویر، پیدایش جامعه مدرن با تحولات مهمی در الگوهای کنش اجتماعی همراه بود. او معتقد بود که در چنین جامعه‌ای مردم از عقاید سنتی مبتنی بر خرافه، دین، آداب و رسوم و عادت‌های دیرپا فاصله می‌گیرند و به اهدافی روی می‌آورند که در جوامع مدرن تولد یافته است.

مصدق بارز این امر در این داستان در روایت‌های متعدد سید نقال قابل رویت است. او در تصویر آفرینی از شخصیت‌های شاهنامه گاه با پرهیز از اصل روایت‌های فردوسی و سازوکارهای اجتماعی آن، به شکلی امروزی و به دور از هر گونه افکار و عقاید آن دوره، سخن می‌گوید. در واقع عنوان داستان شب سهراب کنش نیز به خودی خود، به گونه‌ای باز آفرینی یک داستان کهن با عقاید و سنت‌های کهن است که در فضایی دیگر با سازوکارهای متعددی نمود و بروز یافته است.

با عنایت به کنش‌های اجتماعی ماکس و ساختارهای بنیادین آن پاره‌ای از کنش‌های داستان نیز در شکل و ساختاری غیر انسانی در داستان نمود و بروز یافته‌اند، که در ادامه به بررسی و تبیین هریک می‌پردازیم.

۴-۲. تبیین کنش‌های غیرانسانی داستان

۴-۲-۱. تصویر ابعاد حماسی و شخصیت‌های شاهنامه:

«بسیاری از زنان خجالت می‌کشیدند که نازکی صلواتشان را مردان نامحرم بشنوند و مثل نمازشان آهسته گفتند «الهم...» (همان: ۳۱) به لحاظ دیدگاه سوسیالیستی این زنان می‌توانند مصادیق رمزگونه و بنیادین تفکرات افرادی باشد که در سیر صعودی و روند مثبت وقایع یک جامعه با اندیشه‌های ناب خود بسیار تاثیرگذارند.

نجدی در آغاز داستان از بین تمام درختان شناخته شده به درخت سپیدار اشاره می‌کند و به این شکل کنش‌های احساسی و عاطفی را بر می‌انگیزد «پرده‌ی نمایش میان دو سپیدار نصب می‌شود» (همان: ۲۹)، سپیدار در ادبیات، نماد بارز بی‌میوه بودن و بی‌ثمر بودن است و در متون گوناگون همواره حس دلسوزی و مهربانی به این درخت ابراز می‌گردد. به نظر می‌رسد که نجدی نیز در استفاده از نام سپیدار، در پی اثبات آن است که تلاش شخصیت مرتضی برای کشف حقیقت ممکن است هیچ ثمره‌ای در پی نداشته باشد این امر در پایان داستان کاملاً قابل رویت است، پدر و مادر مرتضی نیز چون سپیدار بی‌بار و بینه‌وی فرزند می‌شوند و از جانبی دیگر نصب پرده‌ی نمایش بین دو سپیدار حکایت از وسعت ماجرای دارد که تحمل آن از عهده‌ی هر شخصی ساخته نیست و فقط طبیعت و قدرتی خاص، توان درک و شنیدن آن را دارد. در تبیین مبانی جامعه‌شناسی، سپیدار می‌تواند مصداق بارز تفکراتی باشد که به منصفه‌ی ظهور نرسیده و قدرت بالندگی نیافته‌اند از این روتولد افکار و اندیشه‌های نو و بالنده‌ای را نمی‌توان از آن انتظار داشت.

یکی دیگر از تصاویر احساسی و عاطفی این داستان رویارویی مرتضی با تنه‌ی درخت است. که بر بنابر نظریه عقلانیت ماکس، رفتار معقولانه‌ی چندان‌ی در آن دیده نمی‌شود و هر چه هست احساس و عاطفه است. او برای برای اینکه به پدرش بفهماند که درخت بزرگ شده است «با حنجره‌ی چوبی اش آنقدر زوزه کشید، آنقدر ناخن‌هایش را از پایین به بالا روی درخت کشید تا پدرش باور کند که درخت دارد قد می‌کشد» (همان: ۳۶) به لحاظ دیدگاه سوسیالیستی این روایت می‌تواند اقدام عملی افرادی باشد که علی‌رغم تحمل مشقت‌ها و رنج‌های بی‌در پی مقاصد خود را به همگان اعلام داشته و در تحقق آن تلاش می‌کنند.

یکی دیگر از مصادیق احساسی و عاطفی این داستان، تصور و درک باران از جانب مرتضی است «در تمام روزهایی که باران می‌بارید مرتضی مطمئن بود که باران هیچ صدایی ندارد. دانه‌های باران نرم بود. مثل صبح که از آن بالا می‌آمد و روی سفال‌ها می‌ریخت، مثل پیراهن مادرش» (همان: ۴۱) این امر به لحاظ مبانی سوسیالیستی می‌تواند اشاره به حوادثی باشد که در لایه‌های زیرین وقایع یک جامعه تحقق یافته و نماد بیرونی و ظاهری ندارد و فقط ساختارهای متعالی آن در رشد اهداف یک جامعه موثر است.

نجدی با بهره‌گیری از روابط و مناسبات داستان‌های شاهنامه در این داستان، از اسب و مشخصه‌های آن نیز بارها یاد کرده و به این شکل احساس ناب را در دل داستان فراهم می‌آورد. «تا رودخانه، تا پل، تا پرچین مسجد، تا بوی تن اسب‌هایی که به درخت‌ها بسته شده بودند، صدای «هله‌له‌له» زنان شنیده

می‌شود و به «سهرابی دیگر» بدل می‌گردد (ر.ک؛ میرعابدینی، ۱۳۸۳: ۱۳۵۹). از این رو، مرتضی با مرگ خود، اسطوره پیشین را در زمان حال تکرار می‌کند.

«مرتضی هم سوخته بود؛ زیرا دیگر بین مردم نبود و دیگر نمی‌توانست حرف بزند» (نجدی، ۱۳۹۰: ۴۶). به نظر می‌رسد سوختن مرتضی به سبب بی‌اعتنایی مردمان و خاموش ماندن صدای ناشنوده‌ی او بود.

نجدی با دخیل کردن کنش‌ها و عناصر ساختاری، معنایی و شخصیت‌هایی از شاهنامه فردوسی و آمیختن آن در تار و پود داستان خود، این حماسه کهن ایرانیان را معاصر سازی کرده است. نویسنده از همان ابتدا مرزهای میان زمان‌های حماسه و داستان را درهم می‌آمیزد: «در همان حاشیه پرده که به درخت چسبیده بود، دست رستم و دشنه به اندازه ساقه علف بالاتر از دنده سهراب بود. سید به رستم گفت: دست نگه دارید تا مردم بیایند» و «سید با کف دست روی سینه رستم زد و خاک زره‌اش را تکاند» (همان: ۳۵).

۲-۲-۴. درخت سپیدار

پرده‌ی نمایش بین دوسپیدار نصب شده است. درخت سپیدار روی تپه است و داستان در بلندترین نقطه روایت می‌شود و قرار است حادثه‌ی تبیین گردد که به گوش همگان برسودجهانی را چون جهان رستم و سهراب در حزن و اندوه قرار دهد. پرده‌های نمایش با نخ‌ها به اطراف کشیده شده‌اند. در واقع این نخ‌ها، داستان دوم مرتضی هستند، که برای بیان روایت و نشان دادن وقایعی که ذهن جستجوگر با دیدن آن‌ها می‌تواند حادثه را مورد نقد و بررسی قرار دهد، ایستاده‌اند. دقیقاً نقطه‌ای که اتصال آن نخ‌ها قطع میشوند ابهام و تردید فضای داستان را در بر می‌گیرد. در تبیین مبانی سوسپالیستی این روایت، می‌توان به ساختارهای فکری مبلغان یک جریان فکری اشاره نمود که جهت بیان اهداف و مقاصد خویش هر آنچه در حکم عنصر تبلیغ و اشاعه‌ی افکار آن‌ها محسوب گردد، در انتظار عموم قرار می‌دهند و به این شکل اهداف خود را به گوش همگان می‌رسانند.

۲-۲-۳. قله سنگ‌ها

نجدی از قله سنگ‌ها نیز نام می‌برد که در جهت استحکام پرده‌ی نمایش، تا پایان روایت داستان، محکم و پابرجا سعی در القا و بیان یک حادثه‌ی بزرگ تاریخی دارند. که از یک طرف روح متلاطم مرتضی را در کشف حقیقت آرام کنند و از طرفی دیگر نمادی باشند برای مقاومت در مقابل اوج مرگ مرتضی. در تبیین میانی سیاسی این روایت می‌توان به سازوکارهای ثابتی اشاره نمود که در حکم یک عنصر مستدل در معرض دید همگان است و ساختار بنیادین یک اصل را به تصویر می‌کشد.

۲-۲-۴. باد

یکی دیگر از این کنش‌های غیر انسانی، باد است. باد در جریان بود و نیمرخ اسفندیار را روی صفحه نمایش می‌داد. «...» (همان، ۳۴) اهتزاز پرده‌ی نمایش حاکی از آن بود که رخداد حادثه‌ی در پیش است. که پرده‌ی نخست آن یکی از شخصیت‌های تأثیرگذار شاهنامه است که در روند آن زوال

حضور چشمگیر تصویر شخصیت‌های شاهنامه در شب سهراب‌کشان و دخیل بودن این مؤلفه در سیر حوادث، به این داستان ساختاری دوبعدی بخشیده است و این امر بر اساس اندیشه‌های ماکس وبر دارای کنش‌های متعددی است که در این داستان منجر به مضمون مشترک و تشابهات شخصیتی سهراب و مرتضی گردیده است. سهراب برای شناخت پدر بی‌قرار است و این بی‌قراری را نیز در سودای گرفتن تاج و تخت ایران از کیکاوس و سپردن آن به پدر و نشستن بر تخت پادشاهی توران نشان می‌دهد (ر.ک؛ شریفی ولدانی و دیگران، ۱۳۹۱: ۴۸) در داستان شب سهراب‌کشان نیز، ذهن بی‌قرار و پرسشگر مرتضی، او را تا قهوه‌خانه می‌کشاند. به لحاظ دیدگاه سوسپالیستی، تلاش در جهت کسب مقام و جایگاه و نزاع‌های پی‌در پی جهت کسب آن موقعیت، از اهمیت قابل توجهی برخوردار است که مصداق بارز این امر در روایت رستم و سهراب قابل مشاهده است.

شخصیت پردازی نجدی در خصوص شخصیت مرتضی دارای سازوکارهای منحصر به فردی است. کنش‌های اجتماعی او بر مبنای غفلت و بی‌خبری صورت می‌گیرد. او علاوه بر لال بودن، تفاوت‌های دیگری نیز با دیگران دارد، امور روزمره را به گونه‌ای دیگر حس می‌کند و آن‌ها بر اساس دانش خود تحلیل می‌کند. او تکان خوردن صداها را روی صورت خود احساس می‌کند، از قد کشیدن درخت‌ها خبر دارد و در سکوت دنیای خویش می‌تواند به پارس کشیدن سگی در حیاط گوش فرادهد و صدای آب در لیوان را نگاه کند. نکته‌ی قابل ذکر در این داستان و اکنش‌های متعدد افرادی است که در ایجاد حوادث تازه و تغییر روند داستان، تأثیر گذار اند مرتضی نمی‌تواند مانند دیگر اهالی روستا از سیر و وقایعی که پرده‌خوان بازگو می‌کند، بی‌واسطه آگاهی یابد. بنابراین، پیوسته از پدر یا دیگران می‌خواهد که به ایماء و اشاره او را در جریان ماجرا قرار دهند. ناکارآمدی کنش‌های متعدد واسطه‌ها در بیان و رمز گشایی حوادث، روند داستان را دچار گره افکنی‌های متعدد می‌سازد، هنگامی که مرتضی از درک وقایع ناکام می‌ماند، در کمال سردرگمی از خود می‌پرسد که مردم کنار پرده چه می‌کنند...؟ هنگامی که مرتضی دوباره به مجلس نقال برمی‌گردد، سهراب را سوار بر اسب و رودروی رستم می‌بیند. مادر به او می‌فهماند که پدر و پسر قصد رویارویی و جدال دارند. اما هیچ کس علت این واقعه را به او نمی‌فهماند. با فرا رسیدن شب، مادر مرتضی به پدر گوشزد می‌کند که از سرنوشت سهراب حرفی به میان نیاورد. مرتضی بی‌قرار از خانه بیرون می‌رود تا مگر با یافتن سید از سرانجام داستان آگاه شود. اما پدر با بی‌اعتنایی رو به مادر می‌گوید: «ولش کن! ما چطوری می‌توانیم حالیش کنیم» (همان: ۴۰). حتی سید نیز از درک نیت مرتضی ناتوان است. در چنین شرایطی، هیچ کس دغدغه اصلی مرتضی را به درستی در نمی‌یابد و آن را جدی تلقی نمی‌کند.

شیوه مرگ مرتضی نیز به گونه‌ای خاص به وقوع می‌پیوندد. مرگ او با تلاش برای جلوگیری از کشته شدن سهراب به دست رستم پیوند می‌خورد. او با مرگ خود به نحوی مانع مرگ تکراری سهراب می‌شود. همان‌گونه که قهرمانان شاهنامه به فضای داستان می‌آیند، مرتضی هم به افسانه پرده‌خوان وارد

۵ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با تبیین روابط و مناسبات ساختاری داستان شب سهراب کشان بر مبنای اندیشه‌ها، عقاید و مناسبات اجتماعی متعدد، می‌توان اذعان نمود که این داستان با برخورداری از ساختار داستانی نظاممند، افکار، اندیشه‌ها و آداب و رسوم یک دوره را بخوبی در خود منعکس می‌سازد. روابط و مناسباتی که پیرامون عملکرد شخصیت‌ها و افکار و اندیشه‌های آنان صورت می‌گیرد، حاکی از یک نوع تفکر رایج در جامعه با رویکردی سوسیالیستی است. زیرا مقصود از این مکتب، جامعه‌خواهی یا جامعه‌گرایی است که با اندیشه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به ایجاد نظم اجتماعی و اقتصادی مبتنی بر اصل برابری می‌پردازد. آنچه که بستر اصلی مبنای جامعه‌شناسی این اثر را فراهم می‌آورد، عقاید، نقطه نظرات عمومی، شخصیت‌ها، و حرکت‌های اجتماعی رایج در جامعه است که در تعامل مرتضی با سایر شخصیت‌ها جهت کشف وقایع دنیای اطراف او رخ می‌دهد. با عنایت به این امر این داستان به دلیل بهره‌گیری نویسنده از ساختار شخصیتی متفاوت نظیر: مرتضی که کر و لال است، روابط و مناسباتی را مطرح می‌کند که در سیر منطقی زندگی امروز انسان‌ها نیاز به تفکر جامعه‌شناسانه دارد. زیرا در بستر جامعه‌ی مرتضی و کنش‌های متعدد افراد و افکار و اندیشه‌های آنان است که حادثه‌ی مرگ تلخ او رخ می‌دهد. سازوکارهای متعدد این اثر و روابط و مناسبات زمانی و مکانی آن در بردارنده یک نوع ساختار اجتماعی مبتنی بر مبنای تاریخی است. از این رو می‌توان در این اثر از میان شاخصه‌های متعدد مکتب سوسیالیسم، به آرمان شهری اشاره نمود که در سراسر داستان، مرتضی مشتاقانه در پی کشف قوانین و مناسبات آن بود. زیرا او در مسیر حرکت خود به سوی کشف حقایق، در جستجوی افرادی است که متمایز بودن او را درک نموده و با جهان بینی مطلوبی او را به سر منزل مقصود هدایت کنند. از این رو این اثر با برخورداری از شاخصه‌های متعدد اجتماعی نظیر: گستردگی ابعاد فکری، معرفت‌شناسی، جامعه‌خواهی و همچنین عدالت‌خواهی که در موقعیت‌های زمانی و مکانی و شخصیت‌های متعدد نمود و بروز یافته است، روابط و مناسبات مکتب سوسیالیسم و شاخصه‌های متعدد آن را بخوبی در خود نمایان می‌سازد.

خاندان زال صورت می‌گیرد. در تبیین مبنای سوسیالیستی این روایت می‌توان این‌گونه اذعان نمود که باد عنصر و نماد آگاهی است و در حکم یک شخص آگاه به حقایق، با روابط و مناسبات هشدار دهنده، ذهن بیننده را به سوی یک واقعه‌ی مهم معطوف می‌سازد.

۵-۲-۴. چوب نمایشگر

یکی دیگر از کنش‌های غیر انسانی، چوب نمایشگر سید است. که با حرکت داستان سید، توجه مخاطبان را به سوی پرده نمایش فرا می‌خواند. سید هر تکه از روایت را با ذکر صلواتی به پایان می‌برد. که خود نمادی از خود آگاهی برای مخاطبان است.

۶-۲-۴. چراغ زنبوری

چراغ زنبوری و سازوکارهای آن یکی دیگر از کنش‌های غیر انسانی بودند که در ترسیم صحنه‌ی پایانی داستان در فضای قهوه‌خانه، حادثه‌آفرین می‌شوند. «مرتضی دید که یک مشت نور آویزان، پله پله پایین می‌آید و تاریکی حیاط را برایش بازمی‌کند. روی تکان‌های فانوسی که جلومی‌آمد تکه‌ای از دیوارک مرغانی روشن شد. بعد تبری که به افرا تکیه کرده بود. یک لنگه دمپایی، بعد سرتاسر نردبانی که روی زمین افتاده بود.» (همان: ۴۵)

«مرتضی با چراغ و پرده در قهوه‌خانه دور می‌زد» «سایه‌ی مرتضی از روی کاشی‌ها می‌گذشت بین دیوار و سقف شکسته می‌شد و می‌افتاد. کف قهوه‌خانه، روشنی چراغ زنبوری روی چراغ‌های پایه بلور تکان می‌خورد» (همان: ۵۱) داستان شب سهراب کشان با جستجوگری‌های ذهن مرتضی آغاز و با سوختن اوبه و سیله‌ی چراغ زنبوری در قهوه‌خانه پایان می‌پذیرد. در تبیین مبنای سوسیالیستی این روایت، ساختار چراغ زنبوری و حوادث ناشی از آن در ارتباط با شخصیت مرتضی، می‌تواند نماد عواقب حوادثی برای برخی از انسان‌ها باشد که در جریان سازوکارهای متعدد اجتماعی با افکار و اندیشه‌های منحصر به فرد، سرنوشت ناخوشایندی را برای خود رقم می‌زنند.

منابع

راش، مایکل؛ (۱۳۷۷) جامعه و سیاست مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر سمت، چ ۱.

سلیمی کوچی، ابراهیم؛ رضاییان، محسن (۱۳۹۴) بینامتنیت و معاصر سازی حماسی در شب سهراب کشان بیژن نجدی، س ۱۹، ش ۶۳، صص ۱۴۷-۱۶۰.

اسکولز، رابرت (۱۳۸۷)، عناصر داستان، ترجمه‌ی فرزانه طاهری، تهران: نشر مرکز، چ ۳

دورژده، موریس؛ (۱۳۷۷)، بایسته‌های جامعه‌شناسی سیاسی، ترجمه ابوالفضل قاضی شریعت پناهی، تهران: نشر دادگستر، چ ۱

by Edward A. Shils and Henry A. Finch
(New York: The Free Press).

Weber, Max (1922). *Gesammelte Aufsätze zur issenschaftslehre*. Tuebingen: Mohr

شریفی ولدانی، غلامحسین؛ چهار محالی، محمد
(۱۳۹۱)، بازتاب اسطوره رستم و سهراب در شب سهراب
کشان، بیژن نجدی - سال ۸ ش ۲۷ صص ۶۱-۹۰.

کرایب، بیان، (۱۳۸۲)، نظریه اجتماعی کلاسیک (مقدمه ای بر
اندیشه ماکس وبر، دورکیم وزیمل)، ترجمه ی شهناز مسمی
پرست، تهران: آگه، چ ۱.

-کوزر، لوئیس، (۱۳۸۰)، زندگی و اندیشه بزرگان جامعه
شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر علمی، چ ۱.

عالم، عبدالرحمن؛ (۱۳۸۵) بنیادهای علم سیاست، تهران: نشر
نی، چ ۱۵.

عبدالهیان، حمید، فرمند، فرنوش، (۱۳۹۱) نقد شالوده شکنانه‌ی
دو داستان از بیژن نجدی (روز اسب ریزی و شب سهراب
کشان)، س ۲۰ ش ۱۷، صص ۱-۲۰.

علیزاده، عزیزا...، (۱۳۹۱)، فرهنگ تشریحی ایسم‌ها، تهران:
نشر فردوس، چ ۱.

فرولند، ژولین، (۱۳۸۳)، جامعه شناسی ماکس وبر، ترجمه
عبدالحسین نیک گهر، تهران: نشر توتیا، چ ۱.

فیضی، هاجر، (۱۳۹۷)، رویای قرن‌دیگر، تهران: نشر تیرگان
، چ ۱.

میرصادقی، جمال، (۱۳۹۰)، ادبیات داستانی، تهران: نشر سخن
، چ ۶.

میرعابدینی، حسن، (۱۳۹۰)، هشتاد سال داستان کوتاه ایرانی
، تهران: کتاب خورشید، چ ۲، چ ۴.

نجدی، بیژن (۱۳۷۳)، بیوز پلنگانی که با من دویده اند، تهران
:نشر مرکز، چ ۱.

نش، کیت؛ (۱۳۸۸) جامعه‌شناسی سیاسی معاصر جهانی
شدن، سیاست و قدرت، مترجم محمد تقی دلفروز، تهران
:نشر کویر، چ ۱.

هارنکر، مارتا، (۱۳۸۶)، آمریکای لاتین و سوسیالیسم قرن
بیست و یکم: راه کاری برای پیشگیری از اشتباهات، ترجمه ی
حسن فشارکی زاده، نشر اشاره، چ ۱.

وبر، ماکس، (۱۳۶۷)، مفاهیم اساسی جامعه شناسی، ترجمه
احمد صدارتی، تهران: نشر مرکز، چ ۲.

.....، (۱۳۹۴)، اقتصاد و جامعه، ترجمه ی مهرداد ترابی
نژاد و دیگران، تهران: سمت، چ ۱.

.....، (۱۳۸۲)، روش شناسی علوم اجتماعی، ترجمه ی
حسن چاوشیان، تهران: نشر مرکز، چ ۱.

Weber, Max (1949), "The Meaning of the
'Ethical Neutrality' of the Sociological and
Economic Sciences," in *The Methodology
of Social Sciences*, translated and edited